

Szabó István

BARANGOLÁSOK OSZÉT FÖLDÖN

Oszét emberekkel az oszét kultúra mezsgyéin

Előzmények

1983 áprilisában üzenet érkezett Szolnokra. Egykori osztálytársam, Veress Péter, a Néprajzi Kutató Csoport munkatársa telefonált. Közölte, hogy az MTA vendégeiként magyarországi tanulmányútjukon lévő Borisz A. Kaloev oszét néprajzkutatóval és feleségével, a türkménzakértő Galina P. Vasziljevával hivatalos programjuk részeként Szolnokra érkeznek, hogy az oszétekkel rokon jászok körében tájékozódjanak. Kérte, hogy legyünk a segítségükre, kalauzoljuk őket a Jászságban, beszéljünk el lehetőségek közös kutatási témáinkról, a jászokról, oszétekről.

Kaloev neve nem volt előttünk ismeretlen. Az oszétekről írott monográfiája¹ a jászokra vonatkozó történeti és összehasonlító néprajzi anyaga miatt a Jászsággal kapcsolatos kutatók számára megkerülhetetlen alapmunka, csakúgy, mint nagyszámú, több részletkérdéssel foglalkozó cikke. Ez vártta is tette a velem való találkozást. Különösen tudva azt, hogy Kaloev maga is sokat remélt megismerkedésünktől. Ismerte Szabó László jászokról szóló kandidátusi értekezését, amit MTA-beli konzulensei Czeglédy Károly és Harmatta János akadémikusok ajánlottak figyelmébe csakúgy, mint az egyszer már Szolnokon is megfordult oszét történész, Magomedov még odakint, Moszkvában. De ismerték az én jászdózsai családkutatási eredményeimet, és Gulyás Éva néphittel kapcsolatos írását is.

Megérkezésük után részben Szolnokon, részben pedig Jászberényben mintegy 10 napon át jártuk a Jászságot. Megfordultunk velük Jászdózsá, Jászkisér, Jászapáti, Jászberény környékén, és a Jászapátiból kitelepült, jászok alapította Kunszentmártonban is.

Emlékezetes, sok haszonnal járó együttlét volt ez, amelynek során jó barátságba kerültünk a két kutatóval, akik megígérték, hogy viszonzásul a kapott segítségért, meghívólevelet küldenek mindkettőnk számára. Szívesen látnak majd mind Moszkvában, mind pedig oszét földön, a kaukázusi Ordzsonikidzében. Illetve – ha módjukban áll – az Észak-Kaukázus oszétjai körében, oszét terepen is. Távozásuk után nem telt el sok idő: megérkezett a meghívó levél.

Előzetes terveink szerint május elején indultunk volna, de a kecskeméti „nemez - konferenciá” -ra mindketten, Galina és Borisz is hivatalosak voltak, s így korábban kellett indulnunk: vagyis 1984. április közepén. Az utazásunkon rendszeresen

¹ B.A. KALOEVA: Oszetyinü. (Isztoriko-etnograficeszkoje isszledovanyie, Moszkva, 1971)

vezetett, napi eseményeket rögzítő naplófeljegyzések, fényképek és diapozitívek, illetve az egyéb gyűjtéseinknél már korábban rendszeresített magnókazetták – melyekre részben interjúkat, részben pedig saját tapasztalatainkat mondtuk rá – gazdag dokumentációval szolgálnak még jó húsz esztendő távlatából is.

1984. április 16-án este 22. 35-kor vonattal indultunk bátyámmal a szolnoki állomásra. Két magnetofont, 4 fényképezőgépet és tartozékait: vakut, hozzávaló telepeket vittünk magunkkal. Ezen kívül 30 magnókazettát, 50 tekercs filmet, és 30 tekercs színes diát, könyveket, apróbb ajándékokat. Egy kétszemélyes fülkében utaztunk kitűnő körülmények között. Többnyire az utazásunk várható eredményességét, lehetőségeit latolgattuk, megpróbáltunk felkészülni arra, hogy milyen tanulsággal járó kérdéseket tehetünk majd fel szakmánkat érintően vendéglátóinknak.

Nem véletlenül utaztunk vonattal!

1966-ban ugyancsak együtt, ezen a vonalon vonatoztunk végig. A húsz év előtti állapot, már amit a vonatból látni, észlelni lehetett, szinte semmit sem változott. Talán csak annyit, hogy itt-ott a falvak és a vasúti sín mellett kicsi, frissen feltört kerteket észleltünk. Amolyan házi kerteket, itteni háztájikat, melyek azonban a mieinkhez képest igen szerények és silányak voltak. Nagyon kevés volt a legelő állat, s a falvak környékén az esetleg művelés alá fogott terület. Persze, mindezt csak a vasútvonal menti keskeny földszávon észlelhettük, lehet, hogy távolabb tágabb földek, jelentősebb állatállomány is előfordult, ezeket azonban a vaspályát szegélyező, s különösen a határmenti, ukrainai körzetben még mesterségesen is dúsított, szinte őrző-védő funkciót is ellátó erdősáv teljesen takarta. A vasútvonalat végig dús erdőség követte, amelyekben – hogy úgy mondjam „térdig” – vagyis a fák derekáig állt a víz. Pedig még a tavaszi áradások nem is kezdődtek el: az idő enyhe volt ugyan, de a fák még teljesen csupaszon állottak, és jele sem volt annak, hogy rügyezni kezdenének, mint az nálunk otthon már rég megindult.

Moszkvai napok Borisznál és Galinánál

1984. április 18-án reggel, moszkvai idő szerint pontban 8 órakor állt meg a vonat. Hajszálpontosan érkezett. Az állomáson Borisz és Galina várt bennünket. Nagyon melegen üdvözöltek. Közölték, hogy a szállásunk végig náluk lesz, s természetesen ők gondoskodnak majd a kosztunkról is. A taxiért igen hosszú sor állt, de mindenki türelmesen várakozott. Egy idősebb taxis vett fel végül is, és igen vidám, közvetlen hangulatban utaztunk. Megtudta, hogy Magyarországról jöttünk, s azonnal közölte, hogy ő is harcolt ott, szép ország, barátságos nép él nálunk. Majd, amikor a Lomonoszov Egyetem környékére értünk, még énekelt is, s közben igen vidám hangulatban kerülgette az előtte haladó kocsikat.

A Dmitrij Uljanov és a Lenin Proszpekt kereszteződésénél épült hatalmas épület-tömb sarkán vakolatlan, fakó sárga-barna színű téglából épített ház lett a szállásunk,

Szabó István Borisz Kaloevvel

előtte kis parkkal. Az épület lépcsőháza nem volt piszkos, de mégis elhanyagoltnak tűnt. Mint később kiderült, a nap nagy részében az első emeleten egy megbízott asszony egész nap figyeli a házat, ügyeletet tart, megszólít embereket, de feltehetően semmit nem intéz. Csak „vigyáz” a rendre. A bérházban az ajtók kívülről sötét berlini-kék borítású párnázattal voltak ellátva, a folyosó felől „hangszigetelve”. A lakás viszonylag kicsi volt, alapterülete 55-60 négyzetméter körüli lehetett. Ezt osztották meg velünk majd egy hónapon keresztül. Félretéve munkájukat, felborítva saját életritmusukat. Nagy áldozat volt ez a már nem fiatal házaspárnak. Borisz 68 éves volt ekkor, ráadásul nem is volt egészséges, Galina ápolta infarktusa után.

Mi Galina valamivel nagyobb szobájában voltunk elszállásolva. Közvetlenül az előszobából nyílt, és nemcsak az ő dolgozószobája volt, de – mint később magunk is megtapasztaltuk – ez a szoba volt a mindenkori vendégfogadások helyszíne is. Itt zajlottak minden alkalommal a vendégségek. A falat hatalmas perzsaszőnyeg, illetve még kisebb szőnyegek borították, s itt kapott helyet a TV is, ami náluk az információ kötelező napi forrását jelentette.

Ugyancsak az előszobából nyílt Borisz szobája, amelyet szinte beborítottak Borisz könyvei, folyóiratai. A hosszú, L-alakú előszoba polcra kerültek a közös könyvek, lexikonok, szótárak, de „befolytak” a mellékhelyiségekbe, a konyhába is. Ami ugyan nem volt nagy, de egy kis asztalka mellett azért négyen együtt tudtunk mindig reggelizni, vacsorázni, ebédelni.

Amikor megérkeztünk a pályaudvarról, az asztal már terítve volt. Borisz konyakot bontott és egy édesített vodkát. Az asztalon három fajta sajt, vaj, kétféle felvágott volt kikészítve, mellé türkmén módra „menta”. Ezt a sajttal együtt kellett fogyasztani. A „menta” olyan illatú növény, mint nálunk a fodormenta, de húsos, kövér a szára és a levele is. Nyersen harapták, haraptuk a sajtához, kenyérhez. Vörös, nagy szemű kaviárt is tálaltak, étkezés után pedig teát és hosszú lére főzött kávé, mert tudták, hogy a magyarok inkább kávéivók. Éppen ezért minden reggel gondoskodtak a csak a tisztelőnkre főzött nescaféről.

Borisz étkezés előtt szertartásos tósztot mondott. Mondandója lényege az volt, hogy a két nép barátsága lehetővé teszi, hogy tudományosan is együttműködjenek, s mindehhez béke kell, mert a háború megöli a tudományt.

Ezután megmutatta a könyvtárát. Közölte, hogy mindent szabadon használhatunk, s azt is elmondta, hogy sajnos ő most beteg, nem jár be az intézetbe, úgyhogy itthon szinte állandóan együtt lehetünk. Egyébként Galina is csak két délelőttön jár be munkahelyére, az Akadémiai Kutatóintézetbe, s ő is többnyire otthon van, otthon dolgozik.

A vendégfogadást-köszöntést követően a szakmai kérdésekre tértünk át. Borisz azonnal rátért az öt foglalkoztató oszét vonatkozású dolgokra és előre látható volt, hogy ez később, folyamatosan így lesz egy egész hónapon át. Bevezetőül megmutatta a járszági látogatásukról írott újságcikk-sorozatát, amely a „Szovjetszkaja Oszetyinija” című dél-oszét lapban jelent meg oroszul, oszétül és grúzul. Ezután közölte, hogy milyen programokat szervezett számunkra. Jelezte, hogy találkozni fogunk Abaev professzorral, meglátogatjuk az intézetet, ahol számos munkatársával ismerkedhetünk meg személyesen, s egyben közölte a számunkra legizgalmasabbat: azt, hogy megyünk majd a Kaukázusba is. Borisz gazdag prog-ramjában majd minden napon szerepelt valamelyik múzeum is.

A rendőrségen elintéztük a hivatalos regisztrációt, majd elköltöttük első ebédünket Kaloevéknál. Előljárában: konyak és vodka, majd húsleves, piláf, utána kis pohár bor, majd egy óra múlva tea. A húsleves tele volt felkarikázott hagymával, és benne volt egy darabban a főtt hús. A bőséges hagymától a leves inkább hagymaízű volt, annak ellenére, hogy rengeteg húsrá főzték. A piláf viszont kítűnő volt. Nem volt zsíros, és a hozzá adott párolt rizzsel tökéletes volt.

Ebéd után folytatódott a szakmai beszélgetés, amelynek során Borisz több újonnan megjelent könyvet is mutatott. Abaev oszét szótárát például, illetve a kétkötetes mitológiai lexikont.

Másnap sokáig aludtunk, nehéz volt az átállás a moszkvai időre, s 8 óra 40-kor ébredtünk fel. Házigazdáink már fent voltak és készült a reggeli. Itt egészen mások az étkezési szokások. Olyan bőséges reggelit reccsintettek, ami egy egész napra elegendő volt. A reggeli virsli volt (3-4 szál fejenként), mellé egy hangsúlyozottan orosznak mondott étel, a „vinyigred”, ami vegyes, salátászerű garníring. Sok

változata van. Itt leggyakrabban úgy ettük, hogy: cékla, sárgarépa főve, hagyma, sós ugorka és apró, kis kockákra vágott (6-8 mm-es) főtt krumplicsészkeverve, majd olajjal leöntve. Ehhez még fekete és fehér kenyérszeleteket adtak, amit vajaztak, így ették együtt a virslivel.

Mi reggelire kávékat kaptunk, ők meg teát ittak. Ezen kívül két-háromféle felszeletelt sajt is volt az asztalon, amit tea után, vajas fekete kenyérral fogyasztottak.

Az első moszkvai napot a városban töltöttük, sétáltunk, múzeumokat látogattunk, bár szeles, esős idő volt. Borisszal elintéztük a kaukázusi utunkkal kapcsolatos adminisztrációt is, május 2 és 12 között indulhattunk Ordzsonikidzében!

Este 1/2 8 körül kerültünk ismét asztalhoz. A vacsora hideg étel volt. Felvágottak, főtt szalonna hatalmas, vastag zsíros résszel, oszét sajt – eredetileg nagy, kerek formájú –, illetve fekete és fehér kenyér vajjal. Majd vacsora után tea.

Kétféle ismeretlen csemegét is felszolgáltak

Egyik a savanyúság gyanánt adott „cseremsa”, azaz vadfokhagyma, amelyet savanyítottak, s a Kaukázusban, Közép-Ázsiában kedvelt és sokféle módon – többek között amúgy nyersen is – fogyasztanak. Mint a fejletlen, még nem fejesedett tavaszi hagyma, olyan vékony, hosszú, enyhén zöldes és alul fehér színű volt. Sózva, főzve adták fel, de eszik ecetesen is. Ez vadon nő kora tavasszal, s akkor a legjobb, ha még a hó alól húzzák ki és fogyasztják.

A másik, egy türkmén eredetűnek mondott édesség, az „aszalt sárgadinnye”. Hosszú, 5-6 cm-es szeletekre vágva, felfűzve tárolják. Rendkívül zamatos, aromás és finom, ízletesebb, mint a füge. Ezt állítólag Moszkvában nem is lehet kapni, Türkmeniából küldték nekik is. A „cseremsa” viszont savanyított formában az itteni piacon is kapható.

A vacsorát követő esti beszélgetés során ezen a napon a múzeumban látottak kerültek elsősorban szóba. Mindenekelőtt az oszét etnogenezis kérdését vettük elő. Kaloevnek határozott véleménye, hogy a „kabán bronzkori kultúra és a szkíták összeolvadásából – majd alán rárétegzettséggel – alakult ki az oszét nép.” Ezek a lelőhelyek egyébként a mostani oszét területhez is kötik helyileg ezt a népet. E tekintetben Herodotos a fő forrásuk, s a régészet, a néprajz e folyamatosság bizonyításával foglalkozik leginkább. A szkíta idők emlékei, hitvilágának maradványai az oszétek prózai mondagyűjteményében, a „nart eposz”-ban maradtak fenn és éltek tovább. Herodotos a szkítákról sok mindent feljegyzett, ami Kaloev szerint „nart eposz”-ban és a mai hitvilágban is fellelhető elemekkel összevethető.

Egyik ilyen kulcskérdés a totemizmus több maradványa, főként a „szarvas”, (oszétül: „szag”) és a „farkas” (oszétül: „uar”), mint totemállat jön számításba.

A nart-törzs is a farkasok fiainak tekinti magát, innen a nevük is: „Uarhag”. Érdeklődött, hogy akár a szarvas, akár a farkas nem játszik-e szerepet a jászok néphitében?

Nem tudtunk rá válaszolni.

Erre vonatkozóan Kaloev azt írja: „...a megmaradt oszét totemisztikus és animisztikus elemek jó anyagot biztosítanak az ethnogenezisükhöz.” A totemisztikus hitük nyomai az anyagi kultúrában, az oszét nyelvben, folklórban és néprajzban lelhetők fel. Sok Közép-Ázsiában, Volga-mentén és a Kaukázusban feltárt szkíta sír tárgyain találunk igen gyakran szarvas – mint totemállat – ábrázolásokat. Mint az oszétiai későkabáni kultúra szarvas-ábrázolásos emlékei két formában is ismeretesek: a ‘szkíta szarvas’ és a ‘nemes (= „nemeslelkű”) szarvas. V. I. Abaev meghatározása szerint a szkíták egyik törzse a Közép-Ázsiában élő ‘szaki’ törzs, a totem állat nevét viseli („szag” oszétül = szarvas). Ez a szó megtalálható sok szkíta személynévben is. A szkíta-oszét egybeesést több „nárt”- elbeszélés is erősíti, amelyekben a szarvas tiltott totemállatként szerepel.

A másik totem az irán nyelvű oszét elődöknél a farkas („birag”) volt, amit régen „uarhag”-nak neveztek. V. I. Abaev bebizonyította, hogy így nevezték a „nárt-eposz” összülőjét, Uargah-ot. „...valamilyen nagyon távoli időszakban – írja – az oszét-alánok a farkast totemként tisztelték. Ezen a talajon született meg a „nártok” szülőatyjáról, Uarhag=farkas-ról, illetve iker fiáról Hszar-ról és Hszartag-ról szóló történet”²

Moszkvai napjaink általában hasonló rendben folytak. A délelőttöket, s a délutánok egy részét múzeum- és városnézéssel töltöttük, Borisz könyveit lapozgattuk, illetve nagyon sokat beszélgettünk. A kérdések természetesen elsősorban az oszét-jász etnikai jellegzetességek körül forogtak. Igyekeztünk rögzíteni a beszélgetéseket, olvasmányainkat, és tapasztalatainkat is. Miután legtöbb időt az asztalnál töltöttük együtt, nyilvánvalóan kaptak észrevételeink között is nagyobb súlyt a táplálkozási szokások, ételkészítési módok.

Az ebédünk és első napi étkezésünk nagyjából türkmén jellegű volt. Galina ugyanis olyan orosz (félig cigány) családból származik, amelyik Türkméniában telepedett meg. A húsos levelű menta sajttal, a piláf, a zöld tea türkmén vonás az étrendjükben. Az oszétek ugyanis nem teáznak, s az, hogy az oszét Borisz is rendszeres teázó, már az oroszoktól és a türkménektől átvett szokás.

Galina mesélte, hogy a türkmének – miként Közép-Ázsia más nemzetei is – a legnagyobb forróságban is forró teát isznak. Többnyire zöld teát. A hatalmas hőségben elernyed, fáradt emberek, akiken köpeny van, s az alatt semmi, úgy hűtik magukat, hogy megisszák a hatalmas pitli tűzforró zöld teát, s amikor kiveri őket a verejték, azt hagyják egy ideig arcukon, testükön végigcsorogni, majd letörlik, felitatják egy törölközővel. (A vendégeknek is szoktak adni.) A köpeny alatt is hatalmasan megizzadnak. A törölközés után öt-tíz perc múlva – mint akiket kicseréltek – felélénkülnek, lehűlnek, a köpeny alatt párolgó izzadság is hűti őket. Ez a közép-ázsiai gyakori teavás oka és rendszere. Az orosz teavás szokásai természetesen mások.

² B.A.KALOEV: i. m.,1971. 237. p.

Kaloev az oszétekkel kapcsolatban általában a tejtermékek készítésére volt kíváncsi, s a jászoknál meglévő feldolgozási módok iránt érdeklődött. Jellegetesen oszét ételnek mondott egy „szakhton” nevű készítményt, amely tejfel, fokhagyma és só keverékéből áll, és hús mellé fogyasztják. Nemzeti ételnek tekinti a sajtot, amelynek egy fajtája az „oszét sajt” márkanevet is viseli, s amely termék nemzetközileg is elismert. Ugyanakkor kifejtette, hogy náluk nem ismerik a sajtprészt, a sajtnak a levét mindig kézzel nyomták ki.

Külön kitért a vaj evésére, s kérdezte, hogy a jászok fogyasztják-e, és milyen mértékben. Elmondtuk, hogy a szomszédos kunsági és magyar községekhez viszonyítva itt a vaj evése előtérben áll, bár ehhez köze van a katolikus vallásnak is. Felhívta a figyelmet a „vaj sütésé”-re. Sütés nélkül a vajat az oszétek alig fogyasztják. Majdnem sértés számba megy, ha valakinek nyers vajat adnak. A jászoknál is sütöttek vajat, úgy tárolták, s azzal főztek. De a sült vaj használata a katolikus Szeged környékén is erős, Bálint Sándor szerint, és a kiskunfélegyházi tapasztalatok is megerősítik a sült vaj használatát.

Kaloev megismertetett bennünket egy „dzükka” nevű készítménnyel, amelyet jellegetesen oszét ételnek tekint. Ezzel részletesebben is foglalkozik monográfiája ételekről szóló fejezetében, ahol a tejtermékek jelentőségét hangsúlyozza.

„Nagy jelentőségük volt és van a tejtermékeknek: sajt, vaj, túró, kefir stb., ezek az oszétek mindennapi étkezésében jelen vannak. Korábban, amikor a hegyekben az állattartás volt a mezőgazdaság egyedüli ágazata, a tejtermékek fogyasztása hangsúlyba került más táplálékok rovására. Leginkább megmutatkozik ez a folyamat a „juhsajt” esetében. Ezt felszolgálják zakuszkiként (italhoz fogyasztott ételfalatkák), csinálnak belőle pirogot, ám az oszétek legkedveltebb nemzeti étete a „dzükka”, amely a szomszéd népeknél nincs meg. A „dzükka” a következőképpen készül: „egy öntöttvas edénybe kevés savót öntenek, és a tűzre teszik; amikor felmelegedett, beletesznek kevéssé vagy erősen sózott, széttördelt sajtot és melegítik; mikor a kiolvadt sajt megkásásodik, kevés búzalisztet főznek bele, s állandóan kavargatják, egészen addig, amíg a sajtos massa tetején a vaj nem mutatkozik.”³

Moszkvában általában pulykahúsból készültek a hagyományos ételek, mivel ez volt a legkönnyebben elérhető, vendégfogadáshoz is alkalmas húsáru. Juhhúst, birkát, bányt, borjút üzleti forgalomban nem, vagy csak ritkán árultak. Azonban az ebből készített étkekben, sőt az elkészítési módjuk megismerésében is alapos részünk volt kaukázusi utazásunkkor.

Május 2-án este indultunk Moszkvából, s kétnapi vonatozás után 4-én reggel érkezünk meg Oszétia fővárosába Ordzsonikidzébe – régi és mai nevén ismét – Vlagyikavkázba.

³ B.A. KALOEVI: i.m. 1971. 165-166. p.- Azóta erről SZABÓ László: Dzükka és vajjalja. Egy jellegetesen jászági étel kaukázusi gyökereiről. In: Redemptio, XIV. évf. 2. szám., 2007. április, 14-17. p.

Néhány szó a Kaloevekről

Az oszétokra vonatkozó áttekintésünk - mégannyi adat, információ és személyes tapasztalat birtokában is, amire rövid egy hónapos, intenzív gyűjtéseink, megfigyeléseink alatt szert tettünk - természetesen csak halvány árnyéka, vérszegény kivonata lehet annak az impozáns ismeretanyagnak, amivel vendéglátóink, a Kaloev család népükről rendelkezik. Mi ehhez képest csak ismeret-morzsákhoz jutottunk. Ám bátran állíthatjuk, hogy ezek a morzsák is ízletesek, finomak. Akik elhullajtották, tudták mit szórnak elénk, hiszen náluk autentikusabb személy kevés találhatik még az oszétek között is. Egyrészt, mert maguk is oszétek, s nemcsak hogy tudják, hogy azok, hanem fennen hangoztatják is. Számon tartják egymást, büszkék minden oszétek elérte eredményre, sikerre. Elegendő volt néhány TV-adást végignézni esténként a társaságukban, hogy megfigyelhessük, a Szovjetunió soknemzetiségű lakosságán belül is, akik rendre megjelentek a képernyőn, azonnal tudták, hogy melyikük oszét, s nemcsak megnevezték őket, hanem egész kis történeteket meséltek szinte majd mindegyikről.

Tehették, mert szinte személyenként számon tartják egymást. Különösen vonatkozott ez Borisz Kaloevre, aki nemcsak hogy élte a gyerekkorától megszokott oszét életformát, de felnőtt korában tudatosan kutatta is, ottlétünkkor már jó ötven éve. Ismer minden szorost, bejárt minden falut, néprajzusként leírt életükről mindent, múltjukat kökemény levéltári és irodalmi kutatások adataira támaszkodva rajzolta elénk. S mindezt megszállottan, a hiba nélküli teljes kép megrajzolásának igényével. Már akadémiai doktori címmel rendelkező, nemzetközileg is elismert néprajzusként feleségével, a szintén néprajzos türkmén-szakértő kandidátussal, Galina P. Vasziljevával, a Mikluho Maklaj Akadémiai Kutatóintézet jeles munkatársaiként többnyire odahaza, a lakásukon dogoztak. Rendkívüli intenzitással. Borisz ekkor már megjelentetett egy oszéteket bemutató vaskos kötetet⁴, aminek impozáns, közel ötszáz tételes bibliográfiájába a saját 13, önmagában is egész kötetet kitevő, korábban publikált tanulmányát is belevette. De tudjuk róla, hogy ennél lényegesen sokszínűbb munkássága, hiszen konferenciákon tartott előadásai, tudományos cikkeihez méltó megfogalmazású ismeretterjesztő írásainak száma is köteteket tesz ki.

Gazdag házi könyvtárában, melyet ott tartózkodásunk idején szabadon használhattunk, rábukkantunk egy érdekes kötetre, amelynek munkatársaként „Néhány oszét család származása a néphagyomány szerint” című írása arra buzdított, hogy nyomokat keressünk a Kaloev dinasztia eredetéhez is. A leírtakból a legkorábbi, kinyomozható adatok a következők voltak.

„A Zakinszki hegyszoros egyik legősibb lakosai a Kaloev család tagjai, akiknek

---

⁴ B. A. KALOEV: Oszetyinü. (Isztoriko-etnograficseszkoja isszledovanyie) i.m. Moszkva, 1971.

eredetéről néhány különféle hagyomány tanúskodik. Az egyik elterjedt verzió szerint a grúz Kalo hercegnőtől veszi a család a kezdetét. Attól, amit az oszétek Grúzia hercegi birtokai ellen vezetett egyik soros támadásakor foglaltak el. A hagyomány szerint a nagy létszámú oszét csapat, a „Dargavsz” nevű faluból való Amran Dzanagov vezetésével, nemcsak szarvasmarhákat hajtott el, és rabolt össze egyéb értékeket, de elvitte Cereteli Kalo lányát is.

Útközben a halálos sebet kapott Amran megparancsolta, hogy vigyék a lányt a „Kara Kurtatinszki szoros”-ban lévő falujába, zárják a család őrbástyájába, és ott őrizték.

Ez meg is történt.

Amran eltemették a „Kurgan” alatti „Ruk”(= „Rok”) faluban, a „Nagy Liahvi” csúcsai közelében, fényűző halotti tort ültek a tiszteletére, ami után magát a kurgant is elnevezték „Hisztü dzuar”(=„Angyali tor”) névre. Ennek a szent helynek a tiszteletére – még nem is olyan rég – a falu lakosai minden esztendőben ünnepségeket rendeztek. Ennek a mondának az alapján tudjuk azt is, hogy Erisztav (=az Erisztavok), aki megérkezett „Kora” faluba adót behajtani („huüiszt hbolon”), találkozott Kalo hercegnővel, akit nőül is vett. Három fiuk született: Szaba, Tapszihbo és Uoerdaszu, akik feltehetően a Kalotoe (=Kaloev) család kezdetét jelentették, és megőrizték az anyai nevet.

Ebben a mondában a XVI- XVII. századi oszét-grúz kapcsolatok tükröződését látjuk. Ugyanakkor nem kizárt, hogy a Kalo valójában egy oszét szó, és csak véletlen az egybeesése a grúz „leány” jelentésű szóval. A „Nazrany” városbeli ingus Kaloev-ek például az „Assza” hegycsúcsonál lévő „Kalo”, (=„Kola”) bástyákkal kapcsolják össze a nevüket.

Véleményünk szerint a Kaloev család eredetének legvalószínűbb magyarázatát egy másik monda adatai adják. E szerint a Kalovihogyecenek – akiknek testvérbátyjai: Hajta, Tlat és Uszta az „Alagiri szoros”-ban lévő „Camat” faluban maradtak – a Kajtov, a Tlatov és a Vataev családok voltak az ősei. Ezek valamennyien egyetlen családnak tekintik magukat („oervadoeltoe”), és mind a mai napig exogám normák szerint élnek. Letelepelve „Kora” faluban Kalonak három fia lett: Szaba, Taiszihbo és Uoerdoszau. Az apa halála után az utóbbiak vérbosszúba keveredtek a Barszoetoe (=Boriszev) családdal, és eltávoztak a „Zakinszki szoros”-ba, ahol a Keszaev familiától bérelt földeken telepedtek le. Itt először megalapították „Zrigoedtoe” falut, később pedig – megszervezve a tulajdonosoktól az árendált földeket – a terebélyesedő familia még több más falut is épített. Valamennyi Kaloev, aki Oszétia különböző helyein lakik bár, a „Zakinszki szoros”-ból valók leszármazottja.⁵ Az itt közölt adatok szinte híven követik mindazt, amit fentebb az oszét

⁵ B.A. KALOEVI: Proisshozhshenyie nyekotorüh oszeszinszkhih familij po narodnih predanyiah. In: Polevüie isszledovanyija Insztitütü Etnografii. Moszkva, 1979. 207-214.

Az alagiri szoros

családszervezet működésével kapcsolatosan elmondtunk. Olyan ez a szóban bemutatott kép, mint az a bizonyos állatorvosi ló-ábrázolás: ez esetben ugyan nem betegség, hanem majd három évszázad alatti történelme során általában a családokkal minden megtörténhető esemény benne foglaltatik. Van benne adat: a grúz-oszét kapcsolatokra, a szomszédokkal folytatott jószág elhajtások miatti háborúskodásra, a lányrablásra, a halotti tor megünneplésére, az elrabolt lány házi bástyába zárására, a kényszerű adófizetésre, a rablott hercegnő férjhezmenetelére, és gyermekeinek megszületésére; a vérbosszúra, az emiatti máshová telepedésre.

Vagyis, a tudományosan kimunkált családtörténeti változások bemutatásához elegendő volt mindössze saját familiájában végignézni, s azonnal a legautentikusabb bizonyítékokkal támaszthatta alá megállapításait.

Oszét földön

Betegsége miatt Borisz – legnagyobb fájdalmára – a kaukázusi utunkon nem kalauzolhatott, így a már Moszkvában megismert öccsére, Haritonra bízta gardírozásunkat. Ő ugyanis Ordzsonikidzében élt gyógypedagógus feleségével és egyetemista lányával, végzés előtt álló középiskolás fiával, s agrár-közgazdászként docensi

minőségben tanított a Kaukázusi Gornúj Insztitútban. S bár professziója szerint egészen más kérdések foglalkoztatták, mint bátyját, kitűnő kalauzunk volt jó tíz napon keresztül, s a földművelőkkel, kolhozokkal, falvakkal, agrónomusokkal, falusi tanácselnökökkel ápoljt jó kapcsolatai révén, valamint testvére, Borisz állandó telefonutasításait is figyelembe véve e rövid idő alatt szinte mindent megmutatott, mindenhová eljuttatott. S átsegített a számunkra teljesen ismeretlen szokásokból álló oszét viselkedési formarend minden buktatóján. Jeles szervezőként így biztosította, hogy egészen az egykori nagy Kaukázusi Hadiút végét jelentő hegyek lábáig megtekintsük – egyetlen nap alatt, nyárból télbe csöppenve – a legendás utat, és az azt övező történelmi nevezetességeket. A Halottak városát, egy pogány szent ligetet, romos családi és védelmi bástyákat. Hogy részesei legyünk igazi, oszét hagyományok szerint egy családi házánál, nyílt pusztaságon, közösségi házban nagy létszámú résztvevő társaság megülte ünnepi lakomának, Szent György-napi és Győzelem napi látványos tornak.

A szintén Kaloev családhoz tartozó nagybácsi, Georgij (=Grigorij) ugyancsak segítette utazásaink, pedig már jóval túl volt a hetvenen is. Elsősorban a tekintélyével. A Szovjetunió Hőse kitüntetésével a mellén szinte minden rendőrségi ellenőrzési ponton átjutottunk, holott akkortájt a Szovjetunió tagállamaiban igencsak korlátozták az idegenek mozgását. Még észtországi utazásaim során tapasztaltam, hogy csak nagy nehézségek árán léphettük át annak a városnak a határát, ahová meghívólevelünk szólt. Ami nélkül pedig egyáltalán nem utazhattunk az Unió köztársaságainak a területére.

Néhány szóban még meg kell emlékeznünk a Kaloev család legfiatalabb, a háborúban húszevesen elesett tehetséges tagjáról, Hazbi Kaloev költőről.

1921 augusztusában született Oszétia egyik legszebb helyén, Zaka faluban. Az Ordzsonikidzében tett szakértségi után egyetemi tanulmányokat folytatott Tbilisziben, majd az Észak-Oszét Pedagógiai Főiskolán. Utolsó éves hallgatóként került ki a frontra, ahol 1943. július 8-án esett el a Belgorod alatti harcok során.

Hazbi még az iskolában kezdte a versírást, 1936-tól jelentek meg művei az újságokban és folyóiratokban. A költő verseit önálló kötetben oszét nyelven 1956-ban az „IR Kiadó” jelentette meg, majd 20 versét beválogatták a „Költő Könyvtára”-sorozat 1965-ben, „A Nagy Honvédő Háborúban elesett szovjet költők” címmel kiadott összeállításába.

A költő munkásságához számítják két kéziratban őrzött drámáját, melyek egyikét már a háború alatt írta, valamint frontról írott leveleit. Ezekből idéz néhány sort Vitalij Lukjanyenko a Szocialisztyicseskaja Oszétyija éppen ordzsonikidzei tartózkodásunk alatt megjelent, Hazbi Kaloev emlékezetének szentelt írásában. „...visszaemlékezve a karakterére, mint a többi hallgató, ő is a legemelkedettebb elszánásokkal készült az életre. Ezt igazolják a háromszög formájú katonai bélyegző alatt futó lendületes sorok az elsárgult papíron: „Barátom! Ne izgulj! Én vagyok a

legnyíltabban megmutatkozó ellensége a halálnak. A halál erőtlen velem szemben... Egy feladat van, győzni! Ez a devizája minden igaz patriótának!”⁶

A régi társadalmi formák továbbélése

Oszétiai sofőrünk, kalauzunk Hariton barátja, az agronómus kolhozelnök Koszta volt – főként velük utaztuk be a Vlagyikavkáz körüli területeket, vettünk részt a már említett jelesnap-i ünnepségeken, azaz szemlélhettük meg az oszétek távolabb eső különleges helyeit, történelmi emlékeit.

Jó egy hetes kaukázusi barangolásunk után Moszkvába visszatérve még két napot töltöttünk Boriszékkel. Igyekeztünk tapasztalatainkat, benyomásainkat pontosítani, adatainkat valamiképp rendszerezni. Összegzésünk, illetve további kutatásaink szempontjából rendkívül fontos volt, hogy utazásunk során némiképp fogalmat nyerhettünk szabályos rend szerint szervezett ünnepeikről, vendégfogadási rítusaikról, családi szokásaikról. Ősi hagyományokon alapuló közösségi szerveződésük etnikai-familiáris irányultságú, amely az anyaföldtől legtávolabbra szakadt oszétek között is működik.

Egészen az októberi forradalomig Oszétiát, csakúgy mint a Kaukázus többi népeit a régi társadalmi formák fennmaradása jellemezte. A családi kapcsolatok-viszonyok formáinak M. O. Koszven meghatározása és osztályozása a patrimonium-ot az első családi rendbe (=egyszerű család) sorolta.⁷ Az Idegen szavak és kifejezések szótára a patrimonium címszó alatt a következőket írja: „lat. eredetű szó.

1. tört. szövegekörnyezetben: nemzetségi birtok, törzsi szállásbirtok;
2. régi jogi szóhasználatban: atyától örökölt vagyon, apai örökség;
3. Az elődök hagyománya, ősi örökség.”⁸

A patrimonia legteljesebb formájában az oszéteknél maradt meg, több elnevezésével találkoztam: „iu fűdű fürta”(=egy apától való gyerek); „iu artaj baiuarga” (=egy tűzhelyen osztozók); „düggag hadzar” (=második ház).

Ez a társadalmi forma több nagy és kiscsaládot egyesít, amelyek az idő multával történő növekedésük, terebélyesedésük következtében újabb patrimóniákra tagozódnak, bomlanak. Minden patrimónium az alapítójának, a ház fejének a nevét viselte, ami egyúttal az adott csoport eredetét is jelzi. Az újonnan szerveződött patrimóniumok rendszerint együttesen települtek le, és önálló falvakat vagy településeken belüli tömbszerű lakrészeket alakítottak. Ám az egyes tagok vagyoni erejének növekedése a családon belüli tagolódást (a vagyonfelosztás például), a családtagok (testvérek, sógorok) között vitákat is indikáltak. A fel nem oldott

⁶ Vitalij LUKJANYENKO: Egyetemi hallgatók fáklyája In: Szocialisztyicseszka Oszétyija 1984. vasárnap, május 6. 1. p.

⁷ B. A. KALOEV: i.m. 191. p. és M.O. KOSZVEN: Etnografija i isztorija Kavkaza. Moszkva, 1961.

⁸ (szerk.: BAKOS Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Budapest, 1974.

Hagyományos nagycsalád

ellentétek a vitázó felek egyikének esetében a kiszakadást, más helyekre történő áttelepedést eredményezték. Ámde minden esetben oly módon, hogy azok az új lakhelyeiken is patrimonikus közösséget alkottak.

A patrimonikus lakosság Oszétia középső vidékén, illetve Dél-Oszétia nagy részén megfigyelhető volt. A patriarchális-rokoni hagyományok ezeken a területeken azért maradhattak meg egészen a legutóbbi időkig, mert ezek a körzetek, rajonok geográfiaileg is izoláltak voltak. E területeken a hegyszorosok egész sorát (Narszkoje; Zrugszkoje; Szba; Ruk stb.) kizárólag olyan, valamikor egyetlen családhoz tartozó rokoni csoportok telepítették be, amelyek a nagycsaládok szétbomlásának eredményeként alakultak ki.

A napjainkig megmaradt patrimonikus lakosság kialakulásának időszaka a XVI. századra tehető. Elsősorban a mongol támadás utáni alán-oszétek hegyvidékre felszorulása miatt jött létre, illetve az Észak-Oszétiából való lassú migráció következményeként.

A XVIII. század elején teljesen megszűnik a hegyekben az újabb patrimonium-szerű lakosság kialakulása. Az újabban képződött patrimonia pedig – mint például az Észak-Oszétiába való átköltözések, illetve Dél-Oszétiában a heglábaknál a Grúziába való átköltözések – már szinte kizárólag a földnélküliség miatti elmenekülés következményei. Ám még ebben az esetben is az áttelepültek az eredeti lakóhelyükön maradt rokonsággal a korábbiakhoz hasonlóan, folyamatosan ápolják kapcsolataikat.

Erről Moszkvában Borisz Kaloevnél töltött tartózkodásunk alatt személyes is

meggyőződhattünk. Vendéglátónk nemcsak elmondta, de fogadásunk alkalmával – reflexszerűen – maga is gyakorolta, hogy az oszét területéről bárhová elszakadt (esetünkben Moszkvába került) földijeik azonnal és szinte kötelező jelleggel hivatalosak részt venni az olyan kivételes esemény alkalmából rendezett lakomán, mint amit a mi, a távoli vidékről érkező vendégek számára tartottak. Azoknál, akik egy hazai földtől távolabbi környezetben már régebben be tudtak illeszkedni, nem hivatalosan, hanem inkább házi-baráti összejöveteli alkalmaknak minősíthetően ugyanis időről-időre, rendszeresen összejönnek, vendégszerűen tiszteletüket teszik, beszámolnak új környezetükben szerzett tapasztalataikról, híreket hoznak otthonról, az otthon maradtokról, és ha szükséges, segítik – ha mással nem, hát tanácsaikkal, vagy friss kapcsolataikkal – egymást. Megkönnyítik lakáshoz, álláshoz jutni az újonnan érkezőket, egyetemeken, főiskolákon tanuló fiatal földijeik sorsát egyengetik, illetve – mint régen is tették –, közös munkákba igyekeznek bevonni a tetterős, s valami miatt az oszét földről elszakadni kényszerült rokonaikat.

Vendégként szerzett tapasztalataink szinte szó szerint egyeznek azzal a leírással, amelyet B. A. Kaloev monográfiájában a „vendégbarátság”-ról leírt. „...A patrimonium ideológiai egysége a síkvidéki oszéteknél több esetben a „vendégbarátság” közös gyakorlásában jutott kifejezésre. A vendégek fogadásával kapcsolatos fáradozás itt valamennyi rokonsági alapú háztartásnál megtalálható volt. A vendégek majdnem egész idő alatt a patrimonium legidősebbjének gondoskodására voltak bízva. Az asztalfőn ülve ő vendégelte meg és ő szórakoztatta a vendégeket. A patrimonium tagjainak közössége mutatkozott meg a rokonok és azok közös védelmezői („dzuar”) tiszteletére rendezett közös lakomákon, amelyeket a rokonsáladók közül rendszerint a legidősebbnek a házában szerveztek.”⁹

A patrimoniumi rendszer klasszikus időszakában, vagyis a XVI. század elejétől a XVIII. század végéig annak olajozott működése elsősorban a patrimonium tagjai közötti, egymásnak nyújtott segítségben mutatkozott meg. Ilyen segítséget nemcsak a házépítés és a mezőgazdasági munkák, hanem a jelentős anyagi hozzájárulást igénylő esküvők és temetések kívántak meg elsősorban. És bár a besegítés gyakorlata egyébként a rokonság széles körében elterjedt, a patrimonium tagjai számára kötelező volt. Irányítását egy tanácskozó testület valósította meg, amelynek az élén a családfő állt, és a testületen belül döntő szava mindig a legidősebb testvérnek volt.

Fontos szerepet játszott a patrimonium életében a legidősebb nő („hisztar usz”) is, aki nagy tekintélynek számított. Ő volt a nők legfőbb tanácsadója a fontosabb családi ünnepek – lakodalom, lakomák, temetések – alkalmával.

Eredetileg, illetve a legerősebb működése idején, vagyis a XVI-XVIII. században a patrimonium társadalmi lényege és tagjainak abban való részvétele a védelem biztosítása volt. „... A hegyekben a kunyhók egyesével, majd több, de kis aulokba

⁹ B.A. KALOEV: i.m. 192-193. p.

egyesülve helyezkednek el, fából vagy kőből valók, egyik oldalukkal mindig a hegynek támaszkodnak, egy-, néha kétemeletesek, lapos fedelűek. A házat kőfal veszi körül, melyből négyszögletes, 30-40 láb magas, alulról felfelé szűkülő építmény emelkedik, mely azon időknél maradéka, mikor még kül-és bellellenség egyaránt dülta az országot; az ilyen kis erőd neve: „galuan”. Az emeletes házaknál a földszintet marhaistállók foglalják el, az első emeletet, melybe az udvarról létrán lehet felmenni, a család lakja; ha második emelet is van, úgy ez vagy a vendég számára (kunazkaja) való, vagy éléskamrául szolgál. A főhelyiség a khadszar (=”hadzar”), ahol a közösséghez tartozó családok mind együtt főznek és esznek az illő sorrendben, előbb az öregek, aztán a fiatalok; az egyes családok azonban éjjel elválnak s minden család a khadszar köré épített saját helyiségben pihen. A khadszar közepén kőből tűzhely, fölötte a vasláncra függő katlan.” - írja saját tapasztalatok alapján Zichy Jenő 1897-ben.¹⁰ Majdnem minden patrimoniumnak volt egy ilyen saját harci bástyája, ahová veszély esetén a patrimonium tagjai visszahúzódhattak.

Ordzsonikidzéből a hegyek felé menve a víz, az utat követő folyó túlsó partján egy ilyen építményt vettünk észre. Egy olyan bástyát, amely egybe volt építve a lakóházzal. Közeledve konstatáltuk, hogy az építmény felett magasodó sziklafalban is hasonló rések, különféle vájatok vannak. Megállásra kértük kalauzainkat, mindenképpen meg akartuk örökíteni.

A kőből rakott, toronyszerű erődítményt kísérőink nemzetségi vagy családi védőbástyának mondták. Ugyanis eredeti rendeltetése szerint védelmi célokat szolgált minden olyan esetben, ha a települést valamilyen támadás fenyegette. Veszély esetén az ott élő családok mindegyike ebbe, illetve a hozzá hasonló „családi bástyák”-ba húzódott, vonult vissza mindenestül a közvetlenül a bástyával összeépített házból, teljes népességével és állatállományával együtt. A bástya ugyanis többszintes volt. Az alsó traktusába terelték be a jószágot, a középső szinten az asszonyok és a gyerekek gyűltek össze, a bástyának pedig a lörésekkel ellátott teteje a férfiak gyülekező és védelmi helye volt. A toronyba mindössze egy szűk bejárati nyíláson át lehetett bejutni. Ezt a kis rést támadás esetén elzárták, belülről szinte betörhetetlenül eltorlaszolták, s a legfelső szint keskeny lörésein át kellő tüzerővel fogadhatták az illetéktelen betolakodókat.

Ez az általunk megszemlélt „családi-védelmi” bástya ebben a funkciójában már régóta nem működött. A falai romosak voltak, a torony teteje teljesen hiányzott. De még ebben a megroggyant állapotában is mutatta, hogy jelentékeny védelmet nyújthatott hajdan a falai közé kényszerülteknek. A településen nemcsak ez az egyetlen bástya állt.

¹⁰ ZICHY Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai. A magyar faj vándorlása, első kötet, Budapest, 1897. 78-79. p.

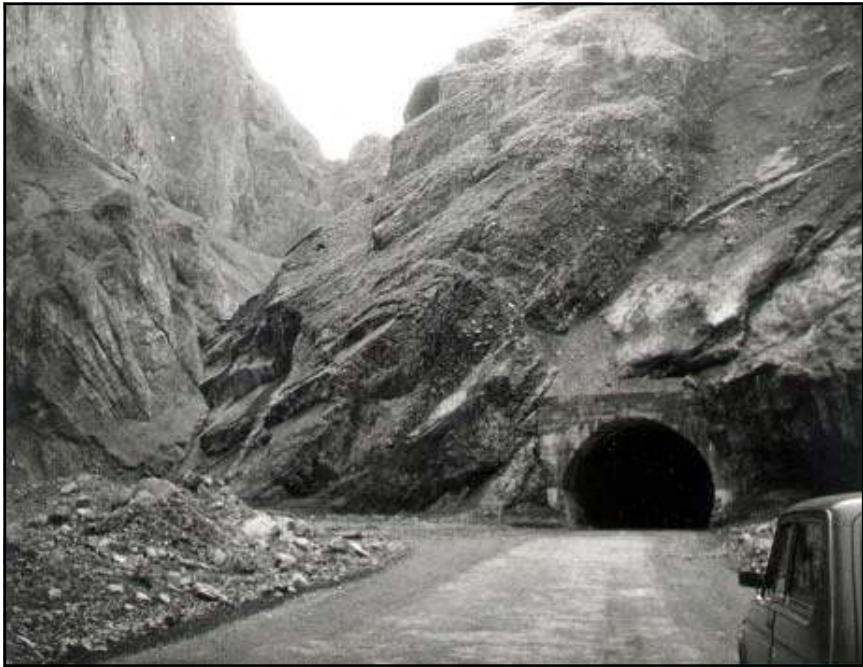
Cej falu az alagiri szorosban

Volt egy másik is – hasonlóan pusztulásnak indult állapotban – a falu felett magasodó sziklafalba építve. Ugyanolyan lőrésekkel, nyílásokkal, körülötte mindenfelé vonuló járatokkal. Megtudtuk, hogy maguk a bástyák is összeköttetésben álltak egymással, vagyis az alsó, a falubeli bástyából a sziklafalba vájt járatokon át végveszély esetén ebbe a másik, még nehezebben bevezethető bástyába, és a hozzá tartozó járatokba is fel lehetett húzódni, és a sziklafal nyílásain át lövöldözni, védekezni lehetett. Ezzel a kis, de hatékony védelmi rendszerrel általában sikerrel tudták védeni a maguk a néhány (10-15) házból álló településüket, amelyet – mint később megtudtuk – jelenleg összesen hetvenöt család lakik.

A patrimoniumnál jóval nagyobb, kiterjedtebb családi-rokonsági kollektíva az oszéteknél a „müggag” (=család; nemzetség). A „müggag” több, egymással vérségi rokonságban, kapcsolatban álló patrimonium. Majdnem minden ilyen jellegű familiát az alapító előd (ős) után neveztek el. A népes Harebovok vagy a Dzsioevok például ösatyjuknak Harebet és Dzsiot tekintik.

Az oszéteknél létezik a családszervezetnek egy másik fajtája is, az „arvad” (=névrokonság). A névrokonság szélesebb rokoni kollektíva, néha négy-öt familiát is egyesít. Ezek is egyetlen távoli, közös ősré vezetik vissza eredetüket. Ezt a rokonsági csoportot leginkább az egzogámia jellemzi. Az „arvad” (=névrokonság) az első rokonsági rendszer, a patrimonium túlburjánzása következményeként alakult ki szintén a XVI-XVIII. század folyamán. Olyan meghatározó családok jellemezhetők ezzel, mint a Hetagurovok, Mamievek, Gubaevek, Vaneevek, Gagloevok, Szana-

Az alagút

koevek, Gabaraevék, *Kaloevek*, Kajtovok, Tlatovok, Vatevek. A többiek későbbi alakulatok. Az 'arvad' kialakulásának idejétől kezdve függ az egyes tag-családok közötti rokoni szálak erősségétől.

Az elmúlt századokban az „avrad”-ra gyakran nehezedett a vérbosszú terhe is, annak ellenére, hogy az elsősorban a közeli rokonoknak kényszerű kötelessége volt, vagyis a patrimoniumhoz tartozóké, és csak ezután a névrokonoké.

A patriarchális-rokonsági rendből legtartósabban a vérbosszú szokása maradt fenn. A XIX. századi Oszétiában már nem volt ugyan gyakori, de egyes esetekben még előfordult és pusztuláshoz, néha egész családok kiirtásához vezetett. Seregnyi konkrét vérbosszú esete említhető, leginkább a különlegességekre fogékony utazók Oszétiáról írott feljegyzéseinek köszönhetően.

A vérbosszú gyilkosság a javak: a házak, a vetés pusztulását, a jószág elhajtását, tönkretételét eredményezi és súlyos terheket és felelőséget rak a rokonság, elsősorban a patrimonium tagjai vállára. Rájuk nehezedik a megtorlás kötelezettsége, a váltságdíj behajtásának a terhe is.

A vérbosszúba gyakran belesodrótak a „névrokonok” is, mert a válaszdás, a

megtorlás kötelezettsége kiterjedhetett a família bármelyik tagjára, függetlenül attól, hogy az érintett személy hogyan állt, hogyan viszonyult a cselekvést előidéző esemény megítélésében az egész dologhoz. Elsődleges kiváltó oka anyagi természetű volt, főleg a földek tulajdonlása körüli vitákat próbálták lezárni effajta drasztikus módon. De kiválthatta azt idegenek számára kissé különösnek tekintett egyéb esemény is, mint például a családi egység, az otthon (=tűzhely) vallásos tisztelettel övezett szimbólumának, illetve az azt jelképesen megtestesítő tűzhely felett lógó edényt-főzőüstöt tartó láncának a megszólása, lekicsinylése is. Zichy Jenő idézett könyvében erről külön is megemlékezik: „...A tűzhely és a vas láncz („rakhisz”) szent; a ki a tűzhelyre lép, vagy a láncot érinti, ha addig ellenség volt is, ettől kezdve a család barátja; az ily láncot kidobni betegséget jelent, melyet régen véráldozattal engedteltek ki.”¹¹ De vérbosszút eredményezett a nők elrablása, a házasságtörés és a sógorházasság (=levirátus=az elhalt férj fivérével kötött házasság) szokásának figyelmen kívül hagyása, a vendég megsértése is. Vallásuk értelmezése szerint ugyanis a gyilkosság áldozatául esett személy a rokonságától nemcsak élelmet és ruhát követelt, amik az áldozat számára a túlvilágon feltétlenül szükségesek voltak, de a kiontott vér is bosszúért kiáltott. A meggyilkolt ugyanis nem kerülhetett a paradicsomba, ha a vért vérrrel le nem mosták. A múltban a gyilkos, ha a bosszúállók keze közé került, azt az áldozat sírján ölték meg, mégpedig azért, hogy a sír beigya a gyilkos vérének. A legutóbbi időkben a bűnösnek a sírhelyen való megölését a meggyilkoltnak a gyilkos általi kiengesztelése váltotta fel, ami a gyilkos vérének szimbolikus kiontásával: vagyis az áldozat sírjánál az elfogott bűnös fülének levágásával történt. Ezt a szokást „faldiszün”-nek (=a halott beszentelése) nevezik. Ez a megszégyenítő aktus ugyanis nemcsak a „beszentelt”, kiengesztelt áldozat, de annak egész familiája előtt történt.

A feudális társadalomban a vérbosszú régi intézményét az uralkodó osztály a parasztok kizsákmányolásának egyik eszközeként használta. Menekülve a vérbosszút forraló személy elől, a gyilkos családja és rokonai ugyanis nem egyszer el kellett hogy hagyják házaikat és földjeiket, és valamelyik földtulajdonos földjére kényszerültek átköltözni, oltalmat keresni. Akik ezért a pártfogásért, illetve a földesúri „pártfogó” által kifizetett megkövetelt vérdíjért feladták függetlenségüket: a „pártfogó” hatalmába, vagyis feudális függőségi állapotba kerültek.

A XIX. században az osztereknél a vérbosszút ugyanis egyre inkább a váltságdíj kezdte felváltani. A fizetésnél a szarvasmarha volt az alapegység, illetve bizonyos nagyságú földterület, telek (=„boncau” vagy „bongand”). A reformok előtti periódusban pedig – következményeként a kereskedelmi-pénzforgalmi fejlődésnek – a vérdíjat kezdték pénzben megfizetni, s ez a különböző társadalmi osztályoknál

---

¹¹ ZICHY Jenő gróf: i.m. 1897. 79. p.

Halottak városa

más és más méretű volt. A feudális úrnak és a legidősebb családtagnak fizetett vérdíj összege magasabb volt, mint a függőségben lévő lakosság tagjainál.

Külön figyelmet érdemel a vérbosszulók békéltetésének szokása, amely majdnem minden Észak-Kaukázusban élő hegylakónál egyforma. Ebben a rituáléban főszerepet játszanak a tiszteletben álló személyek. Ezekről az emberekről éles eszet és tehetséget követel meg az, hogy bölcs döntéseikkel megnyugtassák a bosszúéheseket, akik néha évek hosszú folyamán át ellenségeskednek. Ezekből az öregekből az ellenségeskedő mindkét oldal közvetítő bíróságot választ (= 'tarhon'), ami 5-7 főből áll. A bíróság Oszétia meghatározott településein működik, amelyek közül széles körben ismert az Alagiri hegyszorosban lévő Dagom. Itt a falu közepén lévő kis téren hozzák meg a közvetítők döntéseiket a bosszúállók megbékéltetése érdekében. A vérdíj megfizetése után a vétkes felek békéltető lakomát szerveztek: a „véres asztal”-t (= "tudszü fing"). A vérbosszú túlélő formájában Oszétiában egészen az októberi forradalomig élt, és csak a szovjet hatalom szüntette meg.

A vérbosszú az oszéteknél, csakúgy mint az Észak-Kaukázus hegylakóinak többségénél arra kényszerítette a bosszúállókat, hogy Oszétia más rajonjaiban, vagy az ország határain kívül keressenek menedéket. A Digori-hegyszorosban az oszét-ironi lakosságnak nagy része, és fordítva: sok digori és ironi szorosbeli áttelepülése főleg a vérbosszú következménye. Vérbosszú miatt hagyták el szülőföldjüket több mai familia ősei: a Tortovok, Dzugaevek, Karszonovok is. Az Oszétiát bejáró első

utazók köztük például Klaproth az Abaevekről szólva elmondta, hogy azok is elhagyták szülőhelyüket, a Dél-oszétiai Szba fálut, és megalapították Kobi-t. Amiért is „...a Kobiban lakó oszéteket Kobi-Abajtoknak nevezik, és többségük a hegyekből menekült, ahol gyilkosságot követtek el. Vérbosszú elől menekülve telepedtek itt meg.”¹²

Voltak esetek, amikor egy egész família menekült a vérbosszú miatt, és a szomszédos népek területén keresett menedéket. A XIX. század elején a digorszki Haznidon folyó partján fekvő Maszügkau település például, a kabard herceg meggyilkolása után kénytelen volt elköltözni a Mozdoki kerületbe. Ezek leszármazottai alkotják ma az Új Oszétia nevű település lakosságának többségét. A Nazranszki-rajon ingusai között is van egy sor oszét család (a Tautievek, a Gajtovok stb.), akik Oszétiából menekültek vérbosszújuk miatt. De mindez fordítva is áll: Észak-Oszétiában is találunk több olyan családot (a Dudarovok és az Andievek például), akiknek az ősei ingusok voltak és a XVII. században hagyták el hazájukat.

Ezekből következően elmondhatjuk, hogy a hegyi népek etnikai keveredése szempontjából az egyik legfontosabb tényező a vérbosszú volt.

Oszétiai kutatásaink első összefoglalása

A szolnoki Damjanich János Múzeum legrégebb, folyamatosan megjelenő kiadványa az elsősorban ismeretterjesztő célokra létesített Múzeumi Levelek, amely 1958-as első száma óta jelenleg a 83-nál tart.

Fóruma ez a megyei múzeumi szervezet munkatársainak, akik a profilnak megfelelően kisebb terjedelmű közléseiket, egy-egy kallódó vagy szórvány adatot olvasmányosan, esszészerűen tesznek közzé, de megnyilatkozási lehetőség ez a honismereti pályázók, pályakezdő, első tudományos igényű írásaikkal jelentkező kutatók számára is. A közel félszáz esztendő alatt leginkább vegyes profilúak voltak a füzetnyi, de olykor könyvterjedelmű számok. Bennük a régészettől a művészet-történeten, a néprajztól az irodalomtörténeten át a történelemig, természettudományi közlésekig, restaurálással foglalkozó írásokig jelentek meg cikkek különféle szerzők tollából, de volt néhány tematikus kötet is, amely egy-egy országos figyelmet is kiváltó tanácskozás anyagát tartalmazta.¹³

¹² KLAPROTH J.: Reise in den Kaukasus und nach Georgien in den Jahren 1807 und 1808. Bd. I-II. Halle, 1812-1814. Idézi B. A. KALOEV: i.m. 1971. 248 p.

¹³ Anyakönyvi tanácskozás, Kunszentmárton, 1977. ML 35-36. szám; Életmódkutatás, Karcag, 1979. ML 37-38. szám.; A Tiszazug földművelése I-II. Kunszentmárton, 1984. ML. 45-46. szám.

Külön színfoltot jelentett az 1974-ben megjelentetett 18-19. szám, amely „Háromezer perc Észtországról”¹⁴ címmel a hatvanas évek második felétől az 1970-es évek utolsó harmadáig élénken virágzó észt testvérvárosi kapcsolatok dokumentuma, s főleg a Magyar Rádió szolnoki Stúdiójában elhangzott, muzeológusok által szerkesztett műsorok legjavát tartalmazta.

E kötet mintájára készült 1989-ben a Múzeumi Levelek összevont száma¹⁵, amelyet Vilen Uarziati, a történettudományok kandidátusa a Vlagyikavkazban megjelenő Szocialisztycieszkaja Oszétijában véleményezett.¹⁶ Írása részletesen elemzi és értékeli azt a munkát, amely utazásunkat követően első ízben adott körképet oszétiai tapasztalatainkról.

Nemcsak a hat évvel korábban személyesen gyűjtött anyagainkról, hanem az eltelt idő alatt magunk és kollégáink által végzett kiegészítő kutatásokról is. A kötet kiegészül azokkal a fordításokkal, amelyek révén az oszétek életmódjára, vallási kultúrájára, kézművességére, építkezésére, úthálózatára vonatkozó ismereteink is bővülnek. Úgyis, mint addigi kutatásaink összegzését, úgyis, mint a kötetről megjelent egyetlen értékelést kívánjuk közölni Vilen Uarziati írását.

Lakóház és őrtorony

¹⁴ (Összeáll.: SZABÓ István - EGRI Mária - PÁLRETI Ágoston): Háromezer perc Észtországról. Szemelvények a Magyar Rádió szolnoki Stúdiójának az Észt Szovjet Szocialista Köztársaságról 1971 - 1974 között elhangzott műsorából. Szolnok, 1974. ML. 19. Sz.

¹⁵ Írások az oszét kultúráról (Szerk.: Gulyás Katalin - Szabó István - T. Bereczki Ibolya) - Szolnok 1989. 276.

¹⁶(ford.:SZABÓ István): Vilen UARZIATI, a történettudományok kandidátusa: Oszét szakvélemény a „Múzeumi Levelek” kaukázusi rokonainkkal foglalkozó külön számáról. In: Szocialisztycieszkaja Oszétija. 1990. XII. 29. No=295/20793/, 3. p.

„Meglehetősen széles körben ismert, hogy Magyarországon, a Jászságban a XIII. század közepétől egy egységes tömbben élnek az alán-jászok utódai. A mongol-tatórok elől menekülve a Zagyva folyó partján telepedtek le, ahol menedéket találtak, meglelték második hazájukat. A kerület központjában, Jászberény városában található a jászok történetének és kultúrájának múzeuma, amelyet 1874-ben nyitottak meg a helyi intelligencia kezdeményezésére. Ebben egyedi anyag található a jászokról, akiknek ereiben a mi alán őseink vére folyik.

Az oszétekkel rokon nép köreiben megfordultak már tudományos kutatóink és alkotó művészeink is. A jászok életével és életmódjával az idők folyamán néprajzosaink ismerkedhettek: A. H. Magometov és B. A. Kaloev, de járt köztük V. A. Kuznyecov régész, Z. R. Hubecov fiziológus és L. T. Gadaev szobrász is. Benyomásaikról időről időre beszámoltak a köztársasági sajtóban, s ezek az írások felkeltették az olvasók figyelmét. Az őket ismertető publikációk sorában nagy jelentőségű volt B. A. Kaloev „Utazás a magyar jászoknál”¹⁷, valamint V. A. Kuznyecov: „A jászok Magyarországon” tanulmánya.¹⁸ A jászok kutatása magyar kollégáink vezetésével folyik. Az utóbbi időben ezek a kutatások mindinkább összefonódtak Szabó László tevékenységével.

Csak sajnálni lehet, hogy a kötetbe egyéb anyag nem került be az oszétekről. Ugyanakkor azonban figyelembe kell azt is venni, hogy mindez csak abból az anyagból állhatott össze, ami a szerkesztők rendelkezésére állt. Hiszen mi – sajnos – nem törekedtünk arra, hogy közös, áttekintő jellegű kiállításokat mutassunk be akár a szolnoki, akár a jászberényi múzeumban.

---

¹⁷ B. A. KALOEV: Utazás a magyar jászoknál. In: Szovjetszkaja Ethnografia. 1984. No=6.

¹⁸ V.A. KUZNYECOV: A jászok Magyarországon. In: Észak-Kaukázusi Tudományos Központ Közleményei. 1985. No=3.

Szabó László

„AZ OSZÉT ASZTAL FELÉR EGY AKADÉMIÁVAL”

Étkezés – lakoma

1984-ben alkalmunk volt barátaink meghívására Oszétiába ellátogatni. Moszkvában Borisz Kalojev akadémiai kutató, a néprajz professzora, Ordzsonikidzében (ma Vlagyikavkáz) pedig testvére, Hariton Kalojev agrárközgazdász vendégszerető otthonában laktunk családi körben. Mindketten gondoskodtak arról, hogy az akkori lehetőségekhez képest minél több közvetlen tapasztalatot szerezhessünk az oszét földről, kultúráról. Moszkvában könyvtárakban, múzeumokban, Oszétiában pedig kis falvakban fordultunk meg mind a síksági, mind a magas hegyvidéki részeken. Különböző társaságokban, más-más céllal, köz- és ünnepnapokon, alkalmilag vagy a találkozást előre megszervezve találkozhattunk emberekkel, készíthettünk fényképeket, magnetofon felvételeket, jegyezhattuk fel tapasztalatainkat.

Mind a városokban, mind a falvakban számukra egyik központi kérdés az étkezés megfelelő időben való megszervezése volt. Bizonyára közrejátszott az is, hogy vendégek voltunk, de mint kiderült nem csupán emiatt, még a legkisebb alkalmi étkezés is mindig pontos és azonos elvű rend szerint folyt le. Tapasztalhattuk, hogy az oszéteknél, s leírásokból tudjuk, hogy más kaukázusi népeknél is az étkezés nem csupán a létfenntartást és a test építését szolgáló aktus, hanem az intellektust, a szellemet, és kétségtelenül meglévő szakrális vonásai miatt lelket is építő közösségi aktus. Ennek maguk is tudatában vannak, s büszkéek rá. A címül választott mondást sokszor hallhattuk. A mindig hosszan elhúzódó étkezéseken a szigorúan betartott – számukra nyilvánvalóan természetes és fel sem tűnő – szabályok miatt kívülállóként úgy éreztük magunkat, mintha állandóan lakodalomban, esküvői ebéden, karácsonyesti vacsorán vagy fogadáson vennénk részt, ahol úgymond „viselkedni kell”. Úgy is kifejezhetném ezt a sajátosságot, ahogyan sokan – bár igaztalanul – a francia és a magyar asztal sajátosságait szokták megjelölni: „A franciák étkeznek, a magyarok esznek.” Értvén ezen nemcsak a terítéket, az evés módját, eleganciáját, hanem az ételek könnyű vagy nehéz voltát is, elfogyasztott mennyiségét is.

Az oszétek, mivel valamennyi társadalmi rétegnél hasonló az étkezés rendje, azzal is tisztában vannak, hogy az általuk oszétnek vagy kaukázusi sajátosságnak tartott étkezés rendkívül nagy múltra tekint vissza: úgyszólván időtlennek és egyúttal változatlanoknak tekintik. A köztudatban elevenen él, hogy a társas étkezések, lakomák ilyen formája már az ókorban ismeretes volt, s a szkíták, görögök, majd a rómaiak